

**Qardaşların sarsılmayan əməl və əqidə birliyi  
(Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşlarının yazışmaları əsasında)**

**Abid Tahirli**

Filologiya elmləri doktoru  
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu  
E-mail: [habidtahirli@gmail.com](mailto:habidtahirli@gmail.com)

**Annotasiya.** Məqələdə XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına, zənginləşdirilməsinə misilsiz töfhələr vermiş dahi bəstəkar, Şərqdə ilk operanın yaradıcısı, böyük musiqişünas-alim, istedadlı publisist, dramaturq və pedaqoq, tanınmış ictimai xadim, Xalq artisti, Dövlət mükafatları laureatı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Üzeyir bəy Hacıbəyli ilə qardaşı, yazıçı-publisist, tərcüməçi, nəşir, istiqlal mücahidi və ictimai xadim Ceyhun Hacıbəyli arasındakı yazışmalar onlar arasındakı əqidə və əməl birliyi kontekstində araşdırılmışdır.

Bakıdan, Moskvadan, İstanbuldan, Parisdən, Münhendən yazılan məktubları qələmə alındığı tarixlərə uyğun (1918-ci ilədək yazılanlar; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründəki yazışmalar; Sovet hakimiyyəti illərində qələmə alınan məktublar) təsnif edilərək təhlil müstəvisinə çıxarılmış, dəyərləndirilmiş, müvafiq elmi-nəzəri qənaətlər hasil edilmişdir.

**Açar sözlər:** Üzeyir bəy Hacıbəyli, Ceyhun bəy Hacıbəyli, məktublar, əməl və əqidə birliyi, çar Rusuyası, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, mühacirət, sovet rejimi

**Məqalə tarixçəsi:** göndərilib – 17.09.2025; qəbul edilib – 29.09.2025

**The unwavering unity of the brothers in action and faith  
(Based on the correspondence of Uzeyir and Jeyhun Hajibeyli Brothers)**

**Abid Tahirli**

Doctor of Philological Sciences  
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS  
E-mail: [habidtahirli@gmail.com](mailto:habidtahirli@gmail.com)

**Abstract.** Uzeyir Hajibeyli, world-renowned composer, creator of the first opera in the East, a great musicologist-scientist, a talented publicist, playwright and teacher, a well-known public figure, People's Artist, laureate of State Prizes, active member of the Azerbaijan National Academy of Sciences and his brother Jeyhun Hajibeyli, writer-publicist, translator, publisher, independence mujahedeen and public figure made unique contributions to the development and enrichment of 20th century Azerbaijani culture. In the article the correspondence of Uzeyir Hajibeyli and Jeyhun Hajibeyli is studied in the context of action and faith unity.

The letters from Baku, Moscow, Istanbul, Paris and Munich (written before 1918; correspondence during the period of Azerbaijan Democratic Republic; the letters written during the years of Soviet rule) were classified, analyzed and evaluated according to the dates they were written, and scientific and theoretical inferences were made on the subject.

**Keywords:** Uzeyir bey Hajibeyli, Jeyhun bey Hajibeyli, letters, action and faith unity, Tsarist Russia, Azerbaijan Democratic Republic, emigration, Soviet regime

Article history: received – 17.09.2025; accepted – 29.09.2025

### Giriş / Introduction

Talelərinə fərqli idarəçilik və idarəetmə formaları olan dövlət quruluşlarında – monarxist Çar Rusiyasında, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində, totalitar Sovet rejimində, demokratik Avropa ölkəsində yaşamaq nəsbət olmuş Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşlarının təzadlarla, təbəd-dülatlarla, təlatümlərlə dolu həyatı onların düşüncə tərzini, əməl və əqidə birliyini, inamını, mübarizə əzmini və qətiyyətini nəinki sarsıtmamış, əksinə daha da möhkəmlətməmişdir. Mədəniyyət tariximizin iki böyük siması – Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşlarının yeniyetmə çağlarından başlayan və ömürləri boyu davam etdirdikləri bədii, publisitik yaradıcılığı, epistoliar irsi, fəaliyyət göstərdikləri digər sahələr fikrimizi təsdiqləyir. Ailəsinə bağlı, elinə, obasına vurğun olan, Hacıbəyli qardaşlarının missiyası millətə, xalqa təmmənnəsiz, sədaqətlə və sonadək xidmət olmuşdur.

### Əsas hissə / Main Part

XX əsrin əvvəllərində Bakının qaynar siyasi, ədəbi-mədəni həyatına atılan Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşları təxminən eyni vaxtda, eyni mühtdə jurnalistik fəaliyyətinə, bədii yaradıcılığa başlamışlar. Onların dünyagörüşü, tərbiyə və təhsil mühiti, müşahidələri, qarşılıqlı fikir mübadiləsi, heç şübhəsiz ki, qardaşların ortaq düşüncə tərzinin formalaşmasında, yaradıcılıqlarında da bu və ya başqa şəkildə təzahür etmişdir. Nümunələrə nəzər salaq. Dahi bəstəkar, opera sənətimizin banisi, istedadlı yazıçı Üzeyir Hacıbəylinin (18 sentyabr 1885, Ağcabədi, Şuşa qəzası – 23 noyabr 1948, Bakı) “İrşad” qəzetinin 1905-ci il tarixli 6-cı nömrəsində “Pristav ağa” [6] satirik hekayəsi dərc edilmişdir. Bir müddət sonra C.Hacıbəylinin (3 fevral 1891, Şuşa – 22 oktyabr 1962, Paris) “Proqres” qəzetinin 1907-ci il 6 və 7-ci nömrələrində “Dağıstanski” imzası ilə eyniadlı felyetonu çap olunmuşdur [2]. Süjeti, kompozisiyası, məzmunu, qəhrəmanları ilə bir-birinə bənzəyən bu əsərlər arasında ideya, sənətkarlıq, dil, hadisələrin cərəyan etdiyi məkan baxımından diqqəti çəkən cəhətlər var. Birincisi Azərbaycan dilində, ikincisi rus dilində qələmə alınmışdır. Çar rus hakimiyyətinə, onun məmurlarına qarşı sərt tənqidi münasibətin əks olunduğu bu əsərlər XX əsr bədii irsimizin gözəl nümunələrindəndir və Hacıbəyli qardaşlarının gələcək məram və amallarının göstəricisi kimi nəzəri çəkir...

Qürbətdə, heç bir mənəbəyə, tarixi sənədə yox, yalnız yaddaşın gücünə istinad edərək ömrünün sonlarına yaxın Ceyhun Hacıbəylinin qələmə aldığı, bir sıra ədəbi, tarixi və mədəni hadisələrin tədqiqi və dəyərləndirilməsi, eyni zamanda qardaşların əməl və əqidə birliyinə dəlalət edən “Leyli və Məcnun operası necə yarandı” [3] xatirəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimcə, Üzeyir bəylə Ceyhun bəy arasındakı qardaşılığın, silahdaşlığın ötəsindəki münasibətin, ünsiyyətin, yaxınlığın parlaq nümunəsi olan məqalədən gətirdiyim aşağıdakı cümlələrin şərhə ehtiyacı yoxdur. Nə yazılsa, necə yazılsa, həmin kəlmələrin, duyğuların kölgəsində qalacaq: “Mən və qardaşım Üzeyir (o məndən üç yaş böyükdür) ilk gənclik illərimizdən musiqiyə meyl edirdik.”, “Mənim və qardaşım Üzeyirin məlahətli səsimiz vardı və tezliklə biz yalnız təcrübələr yolu ilə klassik musiqinin (muğamların və ya “dəstgahların”) bütün incəliklərini öyrəndik, “təsniflər” (ritmik oxuma) haqqında heç demirəm.”, “Deməliyəm ki, qardaşım Üzeyir skripka çalmağı və not sistemini hələ biz Şuşadan Bakıya köçəndən əvvəl, Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyan vaxt öyrənmişdi.”, “Həm Şuşada, həm də Bakıda bu təşəbbüs (opera yaratmaq təşəbbüsü – T.A.) qardaşıma məxsus idi. O, öz ideyalarını mənimlə bölüşür, sonra isə yaradıcı işin əvvəlcə ümumi şəkildə, daha sonra

təfsilatı ilə rəsmiləşdirilməsi üçün mənim fikrimi soruşurdu.” “Şərait münasib idi: Üzeyirlə mən “İslamiyyə” mehmanxanasında yaşayırdıq, ailəmiz isə əyalətdə, böyük qardaşım Zülfüqarın yanında idi.” “Qardaşım bu təsnifləri nota köçürürdü. Tədrisən o, xorun çıxışları üçün polifonik tendensiyaları tətbiq edirdi”, “Polifoniyanın tətbiqi sonralar qardaşım tərəfindən təkmilləşdirilib. Beləliklə, bu mühüm islahatın pioneri mənim qardaşım olub.” “Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu gərgin işin çox böyük hissəsini qardaşım Üzeyir yerinə yetirirdi. Bəzən o, gecə saat ikiyə-üçə qədər masa arxasında əyləşir, heyrətamiz səbr və inadkarlıqla musiqili-vokal ifa üçün harmonik səhnə ansambli yaratmağa çalışırdı”, “İsabəylə “İrşad” qəzetindən dost idik. Mənim qardaşım Üzeyir həmin qəzetin əsas əməkdaşlarından biri (mən özüm də jurnalist fəaliyyətimə bu qəzetdə başlamışam), İsabəylə isə nəşir idi” [3].

Amma bu cümlələr qələmə alınanadək artıq Hacıbəyli qardaşlarının münasibətlərini izhar edəcək, üzə çıxaracaq çox olaylar baş vermişdi. Maddi sıxıntılar onlar və ailələri arasında gərginlik yaratmamış, əksinə mehribanlığı və səmimiyyəti artırmış, tarixin ağır sınaqlarına iradə və dözümlə tab gətirmişlər. Qori Müəllimlər Seminariyasını (1899-1904) bitirib bir müddət Hadrutda müəllimlik edən Üzeyir Hacıbəyli 1905-ci ildə Bakıya gəlir, “İrşad”, “Həyat”, “Həqiqət”, “İqbal”, “Yeni İqbal”, “Kaspi” və digər mətbu orqanlarla sıx əməkdaşlıq edir, “Səadət” məktəbində dərs deyir, dərslik və dərs vəsaitləri yazır. Böyük qardaş Zülfüqar Hacıbəylinin (17 aprel 1884, Şuşa – 30 sentyabr 1950, Bakı) 1907-ci ildə bacıları ilə Bakıya köçməsi, kiçik qardaş Ceyhunun ali təhsilə yiyələnməsi məqsədi ilə Peterburqa, sonra Parisə getməsi ailənin qayğılarını artırmışdır. İş o həddə çatmışdır ki, Üzeyir bəy 1911-ci ildə musiqi təhsilini inkişaf etdirmək məqsədi ilə Moskvaya – xüsusi musiqi kursuna getsə də, maddi çətinliklər səbəbi ilə təhsilini yarıda qoyaraq Bakıya qayıtmışdır. Təməşalara görə “Nicat” Cəmiyyətinin müqavilə əsasında verdiyi qonarar da böyük ailənin problemlərini ödəməyə kifayət etmirdi.

Hacıbəyli qardaşlarının müxtəlif illərdə bir-birinə ünvanladıkları məktublar [1] onların həyat yolunu, maddi, sosial durumunu, ailədaxili münasibətlərini, dövrün ictimai-siyasi proseslərini, mühacirət problemlərini, tanınmış tarixi şəxsiyyətlərlə əlaqə və əməkdaşlığını hərtərəfli və dərinlən öyrənmək, təhlil etmək və dəyərləndirmək baxımından, maraq doğurur. Daha dəqiq, dolğun və sanballı qənaətlər hasil etmək üçün Bakıdan, Moskvadan, İstanbuldan, Parisdən, Münhendən yazılan məktubları qələmə alındığı tarixlərə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur:

- 1918-ci ilədək yazılan məktublar;
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yazılan məktublar;
- Sovet hakimiyyəti illərində yazılan məktublar.

Qardaşların məktubları məzmun, mündəricə, yazılma şəraiti fərqli olsa da, onları bir ana xətt birləşdirir: səmimiyyət, həqiqət, sədaqət, ailənin hər bir üzvünə diqqət, qayğı, nigarançılıq, vətəna bağlılıq, millətə məhəbbət! Bəri başdan deyək ki, Üzeyir Hacıbəylinin Ceyhun bəyə yazdığı bütün məktublar “Nuri-didəm” (gözümün işığı – *T.A.*), Ceyhun bəyin məktubları isə “Bərədəri-mehriban” ilə başlayır.

1918-ci ilədək olan məktubların sayı çox deyil, lakin onlar təsirli, maraqlı, çox məlumatlıdır. Yazışmalar qələmə alındığı dövrdə şəxsi, ailədaxili münasibətləri, məişət problemlərini əks etdirən məktub idisə, illər ötdükcə mühüm tarixi, ədəbi, ictimai, siyasi məzmun kəsb edən sənədə çevrilmiş və bu gün qardaşların arzu-istəklərini, fəaliyyət sahəsini, cəmiyyətdə baş verən prosesləri, eyni zamanda publisistlərin yaradıcılıq manerasını öyrənmək baxımından nəzəri çəkməkdədir. Bir-iki nümunəyə diqqət edək. Ceyhun Hacıbəylinin 23 avqust 1912-ci ildə musiqi təhsilini davam etdirmək məqsədilə Moskvaya gedən Üzeyir bəyə ünvanladığı 1912-ci il oktyabr tarixli məktubda əvvəlcə pulsuzluq ucbatından bu il bütün planlarının – Peterburqa, Parisə getmək arzusunun alt-üst olduğundan şikayətlənir, yardım üçün “Nicat” Cəmiyyətinə, Hacı Zeynalabdin Tağıyevə, “Kaspi” qəzetinə müraciət etdiyini yazır. Məktubda oxuyuruq: “Quran haqqı borclular məni daha lap əldən salıblar. ...Mən Zöhrədən (Ceyhun Hacıbəylinin həyat yoldaşı – *T.A.*) utanıram. Vallah, yazığın

geyməyə paltarı, yatmağa təxti yoxdur. İndi ayın biri olan kimi çörəkçi, bir yandan qəssab, bir yandan suçu, neftçi, dükançı, ələlxüsus ev yiyəsi...utanıb yerə girirəm. Evdə də uşaqların əyin-başı tökülüb. Aışə paltosuz və çəkməsiz gəzir. Məhbub (Ceyhun bəyin bacısı Sayad xanımın qızları) naxoş, Sayad naxoş – pis halət, gərək pul ola ki, bunların hamısı düzələ” [4]. Həmin ilin sonrakı məktublarında da əsasən Ceyhun bəy maddi sıxıntıdan, evlərin darısqallığından giley-güzar edir.

Qardaşların Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründəki yazışmaları məzmun, mövzu baxımından fərqlidir, xoşovqatlıdır. Məktublardan milli dövlətin, istiqlalın bəxş etdiyi ruh yüksəkliyi, istiqbala inam və məhəbbət açıq-aydın duyulur. Üzeyir bəy qardaşına yazdığı 1919-cu il 19 mart tarixli məktubunda [4] ailə üzvlərinin səhhəti, sağlamlığı barədə “işlərinin yaxşı”, “hər bir şeyin qaydasında olduğunu”, “Bakıda tez-tez vəçerlərin təşkil edildiyini” yazdıqdan sonra Ceyhun bəyi “Azərbaycan” qəzetinin formatını böyüdəcəkləri, hökumət kabinetində baş verən dəyişikliklər barədə ətraflı məlumatlandırır, qardaşına tezliklə sağ-salamat Vətənə dönməyi (bu zaman C.Hacıbəyli Əlimərdan bəy Topçubaşovun rəhbərliyi ilə Paris Sülh konfransına yola düşən nümayəndə heyətinin tərkibində səfərdə idi) arzulayır. Üzeyir bəyin sonrakı yazışmalarında da 1919-cu il 8 oktyabr [7], 1920-ci il 13 yanvar [7] məktublarında da xoş ovqat aşkar hiss olunur. O, evlərində “Məhəmməd Əminin, Nəsim bəy və arvadının, Şəfi bəyin iştirakı ilə qonaqlıq təşkil etdiklərini”, “onların da sağlığına içib yada saldıqlarını” qeyd etdikdən sonra “qəzetin işinin pis olmadığını”, redaksiya üçün təzə mebel və telefon gətirdiyini sevinclə xəbər verir. Siyasi işlərdən bəhs edən Üzeyir bəy yazır: “Əhvali-siyasimiz dedikcə yaxşıdır. Nəsim bəy işi çox gözəl apardı və demək olar ki, məmləkəti hər bir təhlükədən qurtarmaqla bərabər, abad və qüvvətli bir hala saldı. Bu saat tam mənəsi ilə müstəqil dolanırıq. İçimizdə heç bir yad əl yoxdur. Qarabağ və Lənkəran məsələləri bizim nəfimizə qan tökülmədən həll edildi. Bir əndişəmiz vasa da, o da Şimaldandır...Qərək işimiz “xod” gedir. Yalnız bir arzumuz var ki, siz gələsiniz, tezliklə görüşək” [7]. Başqa bir məktubunda Üzeyir bəy “Azərbaycanın təsdiqi bayramına” hazırladıqlarından, qəzet işinin musiqi fəaliyyətinə çox xələl gətirdiyinə görə, qəzetdən çıxmaq istədiyindən bəhs edir.

Hacıbəyli qardaşlarının fəaliyyəti, yaradıcılığı daim erməni millətçilərinin məkrli müqaviməti ilə üzləşmişdir. Ceyhun Hacıbəyli hələ XX əsrin onuncu illərində “Kaspi” qəzetindəki yazıları ilə erməni qəzetlərinin və ermənipərəst rus mətbuatının azərbaycanlılara qarşı qərəzli, düşmən münasibətini ifşa edir, onları çirkin və yalan məlumatlardan əl çəkməyə çağırırdı. Bu mənada publisistin “Sərhəddə” adlı məqaləsi [5] çox ibrətamizdir. Erməni qəzetləri İranla sərhəddə yerləşən soydaşlarının – xristianların silahlandırılmasını, şahsevənlərin talanına qarşı yerli müdafiənin təşkilini canfəşanlıqla təbliğ və müdafiə edirlər. C.Hacıbəyli tutarlı faktlara istinad edərək opponentlərinin yalanını, fitnəkarlığını, mənfur niyyətlərini ifşa edir: “Hər hansı Qafqaz qəzetini götürün və sərhəd komissarlığının məlumatlarını izləyin: şahsevənlərin hücumuna məruz qalan müsəlmandır, mal-qarası sürülüb aparılan müsəlmandır. Ən yaxşı müdafiə işi görüldüyünə görə, bu günə kimi erməni kəndlərinə heç bir ziyan dəyməmişdir” [5]. C.Hacıbəyli mühacirət illərində də ermənilərin xalqımıza qarşı törətdiyi cinayətləri əks etdirən yazılar qələmə almışdır.

Dahi bəstəkarın çoxşaxəli fəaliyyəti, yaradıcılığı erməni millətçilərinin gözüne ox kimi batırdı. Üzeyir Hacıbəyli 1918-ci ilin mart qırğınlarından xilas olmaq üçün çox sayda azərbaycalı ziyalı kimi, Arazın o tayına keçməyə məcbur olmuşdur. Ermənilər, həm də xalqımıza məxsus milli, mədəni, maddi sərvətləri də hədəfə almışlar. Onlar Mart qırğınları zamanı soydaşlarımızı cismani məhv etməyə çalışdıqları kimi, Bakıda və Azərbaycanın bölgələrində mədrəsə, məktəb, teatr, klub, kitabxana binalarını da yandırır, yer üzündən birdəfəlik silməyə cəhd göstərirdilər. Məkrli qonşularımız, mədəni xəzinəmizə məxsus dəyərli sənət əsərlərini mənimsəmək üçün dəridən, qabıqdan çıxmışlar. Üzeyir Hacıbəylinin Ceyhun bəyə ünvanladığı 1920-ci il 16 yanvar tarixli məktubu erməni oğurluğunu ifşa edən maraqlı mənbədir [1]. Həmin məktubu sakit, həyacansız oxumaq olmur. Ceyhun bəy adəti üzrə “nuri-didə”sindən hal-əhval tutduqdan, “Avropaya səfər etmək” arzusunu, əsərləri ilə “Avropa əfkari-ümumiyyəsinin diqqətini cəlb etmək” istəyini

bildirdikdən sonra yazır: “Və bir də bir neçə gün əvvəl İstanbul səfirimiz Yusif Vəzirovdan bir məktub aldım. Yazır ki, ermənilərin fransızca “Renesans” qəzeti iddia edir ki, “Arşın mal alan”ı yazan ermənidir. Yusif bəy bu işdən çox mütəəssir olduğunu yazır və israr edir ki, mən əsərlərimin notlarını çap edib ona göndərim ki, səfərət xərcinə bütün Avropada, həmən Amerikaya belə intişarına səy etsin. Hərgah mən Parisdə olsaydım, notlarımı tezliklə və yəqin ki, ucuz çap elətdirərdim” [1]. Erməni oğurluğunu ifşa edən bu tarixi məktubun daha bir özəlliyi var. Üzeyir bəy qardaşına nəql edir ki, mən bu əhvalatı Nəsim bəyə danışdım. O da mənə dedi ki, ermənilərin bu iddiası Zəngəzur iddiasından daha bəterdir [1].

Qardaşların Sovet hakimiyyəti illərindəki yazışmaları məzmun baxımından əvvəlki məktublardan kəskin fərqlənir, rejimin və funksionerlərinin mənfur simasını açmaq, eyni zamanda Hacıbəylilərin iztirab, təlaş, təşviş, daxili həyəcan, mənəvi əziyyət, sıxıntı çəkdiqlərini hiss etmək nöqtəyi-nəzərindən də böyük maraq doğurur. Üzeyir bəyin Ceyhun bəyə ünvanladığı 1921-ci il 26 noyabr, 1922-ci il 10, 18 mart, 24 iyul, 1923-cü il 18 dekabr, 10 iyun, 20 avqust tarixlərində və digər məktublarında “Nuri-didəm Ceyhun” sözlərindən başqa demək olar ki, digər cümlələrin hamısı sanki kiminsə diqtəsi ilə yazılmışdır. Məktubları oxuyanda sətirlərin arxasından sovet komissarının qəzəbli siması görünür. Ceyhun bəy Xalq Cümhuriyyəti dövründə Parisə yola düşəndə Üzeyir bəy qardaşı üçün darıxdığını, vəzifəsini yerinə yetirib tezliklə Vətənə dönməsini sidq-ürəkdən, bütün səmimiyyəti ilə arzulayırdı. Sovet dövründə zorla, təhdidlə yazdırılan məktublarda mehribanlıq, səmimiyyəti, məhəbbətli, şəfqətli münasibəti sovet məmurunun məkrli, hiyləgər, eyni zamanda şirin vədlərlə dolu planları əvəz edirdi. Məktublarda az qala, hər cümləsində Bakıya qayıtmağın vacib və qorxusuz, perspektivli olduğu vurğulanır. Amiranə yazdırılan cümlələr mövcud vəziyyəti tam əks etdirir: “...sizə bildirirəm ki, buraya qayıtmaq məsələsini qəti şəkildə həll etmişik. Əlbəttə, tezliklə buraya qayıtmağınız yaxşıdır. Məsul yoldaşlar tərəfindən SSRİ-yə qayıtmağa izn verilir”, “Vacib budur ki, gələsiniz. ...başqa fikirlərlə vaxtınızı itirməyib səfərxanaya müraciət edin”, “Bakıda hər kəs azadcasına yaşayır”, “O ki, qaldı buranın yaşayışına, burada bizlər çox yaxşı yaşayırıq və getdikcə də daha yaxşı dolanacağıq”, “Səni inandıraram ki, əcnəbi qəzetlərində oxuduqlarınız pis-pis xəbərlərdən burada heç bir əsər də görməzsiniz” [1] 1930-cu illərin əvvəllərində davam edən bu məzmunlu məktublar sovet milli və ailə siyasətini dərk etmək, dəyərləndirmək baxımından da maraq kəsb edir. Repressiya, cəza edam məşinının işə düşməsi üçün qardaşı qardaşa, övladı valideynlərə, qonşunu qonşuya qarşı-qarşıya qoymaq üçün rejim bu çirkin metoddan yararlanmışdır və heç də təsadüfi deyil ki, mühacir yazarlar, o cümlədən Ceyhun Hacıbəyli totalitar sovet rejiminin bu istiqamətdəki mənfur siyasətini ifşa etmək üçün belə faktlardan ustalıqla istifadə etmişlər. Mövzu, ideya, sənətkarlıq baxımından mühacirət nəsrinin, ümumiyyətlə, Azərbaycan hekayəçiliyinin ən gözəl nümunələrindən saydığımız “Müəzzinin lənət” əsərində [4, s.46] bolşevik hakimiyyəti, sovet ideologiyası ata müəzzinlə ateist övladı, ailənin bütün üzvlərini üz-üzə qoymuşdur: “Qırmızı kafirlər məmləkətə mütələq sahib kəsiləndən, hər şey bir-birinə qarışmış, baş-ayaq olmuşdu: uşaqları valideynlərinə, arvadları ərələrinə, yaradılmışları Yaradana qarşı təlim edirdilər. Yekunda ailə faciələri milli fəlakət həddinə çatırdı. Hacıbəyli qardaşlarının yazışmalarından da göründüyü kimi, rejimin nökrələrinin bütün səylərinə baxmayaraq, qardaşlar arasında nifaq sala bilməmiş, onlar arasında isti, səmimi münasibətlər, əməl və əqidə birliyi sona qədər davam etmişdir.

### **Nəticə / Conclusion**

Hacıbəylilərin məktublarının məzmunu, mahiyyəti onu deməyə əsas verir ki, yazışmalar yalnız qardaşlar və ailədaxili münasibətlər, məişət problemləri haqqında məlumatla məhdudlaşmır, müəlliflərin xarakteri, dünyagörüşü, əqidəsi, yaradıcılıq üslubu haqqında kifayət qədər təəssürat yaradır, onları əhatə edən mühit, cəmiyyət həyatı və ünsiyyətdə olduğu şəxsiyyətlər barədə əhatəli

bilgiyə sahibolma imkanı verir. Yüz il bundan əvvəl qələmə alınan şəxsi məktublar hazırda tarixi, ictimai, siyasi əhəmiyyət kəsb edən qiymətli mənbələrdir. Müstəqil Azərbaycan övladlarında sələflərin keçdiyi çətin, lakin şərəfli həyata, mücadilə yoluna bələd olmaq imkanı yaradır, onlarda istiqalə sevgi, Vətənə məhəbbət, ailəyə, dostluğa sədaqət, qədirbilənlik kimi məziyyətlərin formalaşmasına yardım edir.

### Ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 649, siyahı 2.
2. Hacıbəyli (Dağıstanski) Ceyhun. Pristav ağa // "Proqres" qəzeti, 1907-ci il, № 6-7.
3. Hacıbəyli Ceyhun. "Leyli və Məcnun operası" necə yarandı // Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 649, siyahı 1.
4. Hacıbəyli Ceyhun. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası. Kitablار seriyası. Ceyhun Hacıbəyli. Seçilmiş əsərləri. – Bakı, Elm, 2017, 368 s.
5. Hacıbəyli Ceyhun. Sərhəddə. "Kaspi" qəzeti, 23 yanvar 1915, № 18.
6. Hacıbəyli Üzeyir. Pristav ağa. "İrşad" qəzeti, 1905-ci il, № 6.

### Нерушимое единство братьев в убеждениях и желаниях (на основе переписки братьев Узеира и Джейхуна Гаджибейли)

Абид Тахирли

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: habidtahirli@gmail.com

**Резюме.** В статье проводится анализ переписки выдающегося композитора, создателя первой оперы на Востоке, видного учёного-музыковеда, талантливого публициста, драматурга и педагога, известного общественного деятеля, народного артиста, лауреата государственной премии, действительного члена Азербайджанской Государственной Академии наук Узеир бека Гаджибейли с братом, писателем-публицистом, переводчиком, издателем, борцом за независимость, общественным деятелем Джейхуном Гаджибейли в контексте единства их убеждений и желаний. В соответствии с временем посланий (написанных до 1918 г., далее – в период Азербайджанской Демократической Республики; написанных в годы Советской власти) классифицированы и введены в сферу исследования, подвергнуты оценке, получены соответствующие научно-теоретические выводы.

**Ключевые слова:** Узеир бек Гаджибейли, Джейхун бек Гаджибейли, письма, единство желаний и убеждений, царская Россия, Азербайджанская Демократическая Республика, эмиграция, советский режим